

ขันน้ำ

ขัน หรือ ขันน้ำ เป็นอุปกรณ์เครื่องใช้คู่ครัวเรือนไทยมาช้านานจนกลายเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตและวัฒนธรรมไทยมาจนถึงปัจจุบัน สันนิษฐานว่าคนไทยรับเอาวัฒนธรรมการใช้ขันมาจากอินเดีย ซึ่งมีลักษณะการใช้สอยประโยชน์ของขันคล้ายคลึงกัน โดยมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อใช้ตักน้ำ บรรจุน้ำ รวมถึงใช้ใส่ข้าวปลาอาหารต่างๆ ด้วย ขันที่ใช้กันในสังคมมีมากมายหลายขนาด ตั้งแต่ขนาดใหญ่ที่สุด เรียกว่า ขันสาคร ซึ่งมีขนาดที่สามารถบรรจุเด็กเล็กกลงไปได้ จนถึงขนาดเล็กที่สุด เรียกว่า จอก สำหรับตักน้ำพอกำจากหม้อบรรจุน้ำมารับประทานในการผลิตขันสามารถผลิตได้ด้วยวัสดุต่างๆ มากมาย ได้แก่ เงิน ทอง สัมฤทธิ์ ทองแดง ทองเหลือง อลูมิเนียม สแตนเลส หรือที่นิยมใช้ในปัจจุบันคือ พลาสติก

นอกจากประโยชน์ใช้สอยของขันแล้ว ขันยังเป็นสิ่งที่แสดงถึงฐานะของผู้เป็นเจ้าของด้วยในสมัยก่อนเมื่อถึงเวลาดักบาตรตอนเช้าวันนั้น แต่ละบ้านก็จะจัดเตรียมข้าวของเครื่องใช้บรรจุอาหารสำหรับใส่บาตร ซึ่งนิยมใช้ขันขนาดใหญ่ใส่ข้าวสวย หากเป็นบ้านของขุนนาง ทหารดี เศรษฐี หรือผู้ดีต่างๆ จะใช้ขันเงินขนาดใหญ่ที่มีราคา รวมถึงทัพพี ถาดรอง พานรอง ที่ทำจากเงินให้เข้าชุดกัน จนกลายเป็นการประกวดประชันกันของแต่ละบ้าน ขันข้าวจึงกลายเป็นสิ่งบ่งบอกฐานะของครอบครัว นอกจากนี้ ขันอาบน้ำที่เป็นของใช้ส่วนตัว ซึ่งคนสมัยก่อนไม่ใช้ปะปนกับคนอื่น ๆ ก็เป็นสิ่งที่บ่งบอกฐานะของบุคคลด้วยเช่นกัน ขันอาบน้ำสำหรับผู้มีอันจะกินมักนิยมใช้ขันที่ถมเงินถมทอง ที่เรียกว่า ขันถม ซึ่งเป็นของดีมีราคา

การใช้ขันเป็นสิ่งที่แสดงฐานะในสังคมไทยที่มีมาจากวัฒนธรรมของกลุ่มชนชั้นสูง ซึ่งมีธรรมเนียมการทำขันเป็นเครื่องประกอบอิสริยาภรณ์อย่างหนึ่ง ทั้งลักษณะของขันทรงพระพักตร์ ขันน้ำสวดย หม้อน้ำสวดย ซึ่งใช้ศิลปะในการตกแต่งลวดลายให้ขันมีความวิจิตรสวยงามแตกต่างกันไปตามยศถาบรรดาศักดิ์ ตั้งแต่ที่เป็นเครื่องประกอบพระราชอิสริยาภรณ์ของพระมหากษัตริย์ สมเด็จพระอัครมเหสี พระอิสริยาภรณ์พระบรมวงศานุวงศ์หรือเจ้านายลำดับชั้นต่างๆ ลงมาจนกระทั่งขันประกอบยศของเสนาบดีขุนนางชั้นผู้ใหญ่

ในสังคมไทยยังใช้ขันประกอบพิธีกรรมต่างๆมาตั้งแต่โบราณด้วยอย่างพิธีกรรมราชสำนักที่มีความสำคัญยิ่ง คือ พิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยาเป็นพิธีสำหรับขุนนางแสดงความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ โดยใช้พระแสงแทงลงไปในน้ำทำให้กลายเป็นน้ำพิพัฒน์สัตยาโดยมีพราหมณ์เป็นผู้ประกอบพิธีกรรม ซึ่งน้ำจะบรรจุอยู่ในขันขนาดใหญ่ เป็นขันลงหินที่ทำขึ้นเป็นพิเศษ โดยทำจากทองเหลืองหรือสัมฤทธิ์ ตกแต่งด้วยการลงยาหรือลงถมเป็นลวดลายต่างๆ ซึ่งเชื่อว่าการใช้ขันลงหินจะทำให้ประกอบพิธีกรรมเกิดความศักดิ์สิทธิ์

นอกจากนี้ ขัน ยังมีความเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมในวิถีชีวิตของคนไทยตั้งแต่เกิดจนตาย ตั้งแต่เด็กมีอายุครบเดือนก็พิธีทำขวัญเดือน โดยใช้ขันสาครขนาดใหญ่ใส่เด็กทารกเพื่ออาบน้ำทำขวัญพิธีแห่ขันหมากที่แต่เดิมจะนิยมนำสินสอดทองหมั้นใส่ไว้ในขัน ซึ่งเป็นที่มาของคำว่า ขันหมาก ในพิธีทำบุญดักบาตรก็ใช้ขันใส่ข้าวสุกหรือสำหรับอาหารสำหรับใส่บาตรพระสงฆ์ จนมาถึงพิธีกรรมสุดท้ายของชีวิตคือ พิธีกรรมงานศพ ก็ใช้ขันในการรดน้ำศพ รวมทั้งใช้ขันใส่น้ำอบสำหรับพรมตอนเก็บอัฐิหลังการฌาปนกิจ